

Олег ІВАНЮК,

доцент кафедри історії України
Факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка,
кандидат історичних наук,
Київ, Україна

Oleh IVANIUK,

Associate Professor at the Department
of History of Ukraine,
Faculty of Social Sciences and Humanities,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
PhD in History,
Kyiv, Ukraine

e-mail: o.ivaniuk@kubg.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6750-5423>

«Слов'янські Афіни»: образ Праги 40-х років 19 ст. у листах Ізмаїла Срезневського до матері

У статті висвітлено перебування науковця і громадського діяча Ізмаїла Срезневського у Празі на початку 40-х років 19 ст. Основою для розвідки стали листи до матері, які він вибудував у формі своєрідних подорожніх записок. Вони містять докладні та яскраві описи міського простору, повсякдення жителів Праги, характеризують стан театру і музичного мистецтва, дають уявлення про середовище чеських інтелектуалів, до яких належали В. Ганка, Я.-П. Каубук, Ф. Палацький, Ф. Челаковський, П.-Й. Шафарик, Й. Юнгман. З'ясовано, що І. Срезневський акцентував увагу на кількох аспектах, пов'язаних з міським простором, зокрема загальних описах ландшафтів, архітектурних пам'яток. Місто асоціювалося у молодого вченого з чаюваннями у родині Шафариків, смакуванням шоколаду в місцевих кав'ярнях, танцювальними вечорами у Ф. Челаковського. Окрім кола спілкування, образ міста для І. Срезневського формували також ще кілька складових: його музичність, релігійність, захоплення модою та лотереями. Зрештою, перебування у Празі стало визначальним для його становлення як фахівця у царині славістики.

Ключові слова: Ізмаїл Срезневський, Прага, міський простір, подорожні записки, урбаністика.

“Slavic Athens”: The Image of Prague in the 40s of the 19th Century in Izmail Sreznevsky's Letters to his Mother

The article discusses a range of issues related to the stay of Izmail Sreznevsky in Prague in the early 40s of the 19th century. The basis for the study was letters to his mother, which the scientist and public figure wrote as travel notes. Their peculiarity is the emotionality of impressions, the subjective nature of statements, the lack of a clear structure and a certain inconsistency in the presentation of the material. However, they contain detailed and vivid descriptions of the urban space, everyday life of the inhabitants of Prague, characterise the state of theater and musical art, give an idea of the environment of Czech intellectuals, such as V. Hanka, J.-P. Kaubuk, F. Palatsky, F. Chelakowski, P. J. Shafaryk, and J. Jungman. In the process of research, it was determined that the traveler was attracted not only by material culture, but also by customs, traditions, worldview beliefs of the inhabitants of Prague. It is found out that I. Sreznevsky focused on several aspects related to urban space, in particular, general descriptions of landscapes and architectural monuments. The young scientist associated the city with tea parties in the Shafaryk family, tasting chocolate in local coffee shops, dance evenings at F. Chelakovsky's. All round it created an unforgettable atmosphere. In addition to the social circle, the image of the city, for Izmail Sreznevsky, was also formed by several other components: his musicality, religiosity, passion for fashion and lotteries. In the end, his stay in Prague became decisive for the formation of Izmail Sreznevsky as a specialist in the field of Slavic studies. In the future, he always advised his own students on scientific trips to Bohemia, as an obligatory element of professional growth.

Keywords: Izmail Sreznevsky, Prague, urban space, travel notes, urbanism.

Прага першої половини 19 ст. — це один з найпотужніших центрів розвитку науки й літератури у слов'янських землях. Тут жили і творили відомі вчені: поет і лексикограф Йозеф Юнгман, історіограф Франтішек Палацький, етнограф,

славіст і поет Павел-Йозеф Шафарик, палеограф Вацлав Ганка. Не випадково в інтелектуальному просторі Російської імперії Прагу називали «Слов'янськими Афінами».

Наприкінці 30-х років 19 ст. з імперських теренів, у межах реалізації закордонного стажування,

до міста почали прибувати молоді вчені. Метою їхніх подорожей було опанування слов'янських мов, проведення історичних і палеографічних досліджень тощо. Серед них був й Ізмаїл Срезневський — український вчений російського походження, доля якого тісно пов'язана з Харковом.

Особистість, наукова й громадська діяльність І. Срезневського привертала увагу як сучасників, так і дослідників історії більш пізніх часів. Досить розлогу біографію, включно з коротким оглядом його закордонної подорожі, виклав В. Ламанський⁸⁰¹. Стислий огляд мандрівки вченого було подав також його син В. Срезневський⁸⁰². Однак найбільш детально обставини перебування вченого у слов'янських землях, зокрема й у Богемії, його наукові та особисті контакти проаналізував, спираючись на приватне листування, російський філолог-славист В. Францев⁸⁰³. На початку 21 ст. закордонну подорож І. Срезневського докладно дослідила Т. Готовська-Хенце. Вона опублікувала низку статей, у яких висвітлила перебування вченого у Празі та його контакти з чеськими інтелектуалами, зокрема В. Ганкою та Й. Шафариком⁸⁰⁴.

Основу джерельної бази статті становлять листи до матері, написані І. Срезневським у мандрівках закордоном. Вперше їх було опубліковано у часописі «Живая старина»⁸⁰⁵. Описи Праги, створені вченим, були суб'єктивно-емоційними. На відміну від багатьох авторів подорожніх записок, І. Срезневський не вдавався до історичних довідок і викладу статистичних матеріалів, не цитував попередників. Він транслював виключно власний досвід, власні судження та власні враження. Основними темами його текстів стали описи краєвидів, повсякденне життя, інтелектуальне середовище міста, етнографічні замальовки. Науковець докладно описав спілкування з В. Ганкою, П.-Й. Шафариком, Ф. Палацьким. І зрештою, ли-

сти І. Срезневського, порівняно з працями інших наддніпрянців, які відвідували Богемію, містять один із найбільш детальних описів Праги першої половини 19 ст.

Метою статті є реконструкція образу Праги 1840–1841 рр. на основі подорожніх записів Ізмаїла Срезневського. Розвідка не претендує на деталізоване розкриття історії, соціально-економічного розвитку або політичного життя міста, а лише є спробою побачити його очима українського інтелектуала 19 ст.

Під час навчання у Харківському університеті І. Срезневський зацікавився дослідженнями у царині мовознавства й вивченням традиційної культури українців Харківщини й Катеринославщини⁸⁰⁶. Незважаючи на етнічне походження, молодий вчений став послідовним поборником української мови й стверджував, що вона є справжньою та окремою, а не діалектом польської чи російської⁸⁰⁷.

Згодом його науковий інтерес поширився на вивчення слов'янських мов і культури народів, які були їх носіями, що зрештою й привело І. Срезневського у наукове стажування до Праги. Серед іншого, план відрядження молодого науковця передбачав піврічне перебування у Богемії, знайомство й спілкування з П. Шафариком, Й. Юнгманом, В. Ганкою, Ф. Челаковським, Ф. Палацьким⁸⁰⁸.

Розпорядчі документи міністерства наголошували, що вчений мав «особисто, практично вивчати мову, придбати достовірну карту і розподілити подорож на етапи, за напрямками річок і гір і відвідати усе, що характеризує ту або іншу країну»⁸⁰⁹. Інструктивні матеріали також повідомляли, «що необхідно звернути увагу на географію і клімат, ступінь цивілізованості жителів, розвиток промисловості. Необхідно також проаналізу-

⁸⁰¹ Ламанский В. Измаил Иванович Срезневский (1812–1880). *Оттиск из «Исторической записки о деятельности Императорского Московского Археологического общества за первые 25 лет существования»*. Москва. Синодальная Типография, 1890. 41 с.

⁸⁰² Срезневский В. Краткий очерк жизни и деятельности И. И. Срезневского. *Памяти Измаила Ивановича Срезневского*. Кн. 1 / Биограф. очерк., сост., подгот. текста и примеч. В. И. Срезневский. Петроград: Типография Императорской Академии Наук, 1916. С. 1–68.

⁸⁰³ Францев В. И. И. Срезневский и славянство. *Памяти Измаила Ивановича Срезневского*. Кн. 1. С. 94–167.

⁸⁰⁴ Готовска-Хенце Т. Первая встреча И. Срезневского с чешскими славистами. *Дриновський збірник*. Харків; Софія: Академічно видавництво «Проф. Марин Дринов», 2013. Т. 6. С. 19–29; *ее ж*: Славистична кореспонденція Ізмаїла Срезневського з Центральною Європою 50–60 х років XIX ст. *Дриновський збірник*. Харків; Софія: Академічно видавництво «Проф. Марин Дринов», 2022. Т. 15. С. 487–513.

⁸⁰⁵ Див.: Срезневский И. И. Путевые письма. *Живая старина*. 1893. Кн. IX. От. 1. № 2. С. 11–63; *его же*. Путевые письма. *Живая старина*. 1893. Кн. X. От. 1. № 2. С. 139–177; *его же*. Путевые письма. Продолжение. *Живая старина*. 1893. Кн. XI. От. 1. № 2. С. 330–373; *его же*. Путевые письма И. И. Срезневского к матери его Елене Ивановне Срезневской (1839–1842). Окончание. *Живая старина*. 1893. Кн. XII. От. 1. № 3. С. 462–506.

⁸⁰⁶ Світленко С. І. І. Срезневський і українські народолобці Наддніпрянщини 40–80-х рр. XIX ст. *Українське XIX століття: етнонаціональні, інтелектуальні та філософські контексти*. Збірник наукових праць. Дніпро: Ліра, 2018. С. 96.

⁸⁰⁷ Готовска-Хенце Т. Первая встреча И. Срезневского с чешскими славистами. *Дриновський збірник*. Харків; Софія: Академічно видавництво «Проф. Марин Дринов», 2013. Т. 6. С. 21.

⁸⁰⁸ Францев В. И. И. Срезневский и славянство. С. 97.

⁸⁰⁹ Срезневский И. И. Путевые письма Измаила Ивановича Срезневского из славянских земель 1839–1842. Санкт-Петербург: Типография С.Н. Худякова. С. V.

вати, що відрізняє мову цього народу від інших». Екскурсії мали здійснюватися пішки, що давало б змогу зосередитися на деталях. Своє спілкування з місцевими жителями мандрівник мав нотувати у щоденних записах⁸¹⁰.

Шлях І. Срезневського до Праги, де він жив протягом 1840–1841 рр. з перервами на наукові розвідки Європою, пролягав через Москву, Санкт-Петербург, Кенігсберг, Берлін, Галле, Лейпциг, Дрезден⁸¹¹. Прибув І. Срезневський до міста 4 лютого 1840 р.

Щоб оселитися у Празі, І. Срезневський, як і будь-який інший іноземець, мав отримати дозвіл на проживання. Він зазначав, що на в'їзді до міста у нього вилучили паспорт і видали бланк, на якому німецькою, чеською, італійською й французькою мовами зазначалося: «Паспортні квитанції (квитанції, видані у потязі, як підтвердження того, що паспорт пасажира вилучено) для експрес-потягу [вагонів]. (Який) Прибув 16 лютого 1840 р. По приїзді до міської брами кожен [пасажир] має не лише одразу здати свій паспорт, але й упродовж 24 годин зареєструватися у цісарсько-королівській міській адміністрації, надавши цю квитанцію для отримання необхідного дозволу на проживання»⁸¹².

На зворотному боці розміщувалася форма: «Вид на проживання Ізмаїла Срезневського; народився в Ярославі у Росії; пересуватися з паспортом від —; проживання в —; дійсний до —; Про будь-які зміни в квартирі, а також про закінчення періоду проживання необхідно повідомляти тут —; Від цісарсько-королівської міської адміністрації —; Прага — 1840»⁸¹³.

Зазвичай, прибуваючи до міста, подорожуючі з Російської імперії зупинялися у готелях, у співвітчизників, які вже тривалий час жили у Празі, або ж винаймали приватне житло. Першим прихистком для І. Срезневського став готель «Блакитна зірка»⁸¹⁴. Оселившись у ньому, мандрівник порушив своєрідну традицію, оскільки, за твердженнями О. Бодянского, який відвідав місто з ученою метою у 1837 р., переважна більшість

подорожуючих росіян вибирала готель «Чорний кінь»⁸¹⁵. Назви й місця розташування готелів, де зупинялися мандрівники, змінювалися. Однак майже у кожному великому європейському місті, яке вабило іноземців курортами, пам'ятками й старожитностями, світським або інтелектуальним життям обов'язково був так званий «російський готель».

Згодом вже місцеві знайомі допомогли І. Срезневському знайти постійне помешкання. Так, П.-Й. Шафарик попросив лікаря і літератора Вацлава Станека посприяти у пошуку й оренді апартаментів для молодого науковця, хоча це було й не простою справою для тогочасної Праги.

Нове помешкання І. Срезневського розташовувалося за адресою Praha Roszmarkt № 834, Chahrhaus, 3 Treppen hoch. Bey bem Kaufmann Klinkáček. Велика кімната з обслуговуванням, опаленням і пранням білизни коштувала мандрівнику 12 гульденів (24 рублі). На думку самого І. Срезневського, це було одне з найкращих місць Праги⁸¹⁶.

Прага викликала захоплення мандрівника ще тоді, коли він лише наближався до неї. Вражений краєвидами, І. Срезневський нотував: «Дивовижне місто! Не знаю, яким я його побачу, коли огляну краще; проте зараз воно для мене краще не лише за Дрезден чи Лейпциг, але й за сам Берлін»⁸¹⁷.

Описуючи Прагу, І. Срезневський часто порівнював її з Москвою. Він нотував: «Колись моє серце тремтіло, коли я наближався до Москви: тепер воно так само тремтіло. І дійсно, Прага має схожість з Москвою. Чудове місто!»⁸¹⁸ На таке порівняння натрапляємо й у листах І. Срезневського до брата Миколи: «Прага — краса, західна Москва, величезна, величава, багатобаштова, строката!» Так само у листі до етнологу В. Пассека⁸¹⁹ науковець зазначав: «Чудове місто, схоже на Москву, оточене милими околицями, веселе, хоч і не гамірне, музичне»⁸²⁰.

Такі порівняння не були чимось унікальним для тогочасних тревелогів, які створювалися інтелектуалами з України, що, на нашу думку, зумов-

⁸¹⁰ Срезневський І. І. Путевые письма... С. VI.

⁸¹¹ Срезневський І. І. Донесение адъюнкта Срезневского министру народного просвещения из Вены от 8 (20) февр. 1841 г. *Журнал министерства народного просвещения*. Ч. 31, № 8, отд. 4. С. 12.

⁸¹² Срезневський І. І. Путевые письма... С. 64–65.

⁸¹³ Там же.

⁸¹⁴ Там же. С. 63.

⁸¹⁵ Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835–1861). Вып. 1. Письма О. М. Бодянского. *Издание Императорского общества истории и древностей российских при Московском университете*. Москва: Университетская типография, 1879. С. 6.

⁸¹⁶ Срезневский И. И. Путевые письма... С. 64.

⁸¹⁷ Там же. С. 63.

⁸¹⁸ Там же.

⁸¹⁹ Пассек Вадим — український і російський етнограф, письменник, археолог. Нашадок української козацької старшини. Викладав історію у Харківському університеті. Був звільнений через приналежність до гуртка О. Герцена. Автор праць: «Очерки России», «Ногайські степи», «Нариси з подорожі по Криму» тощо.

⁸²⁰ Готовска-Хенце Т. Первая встреча И. Срезневского... С. 22.

лювалося кількома чинниками. По-перше, молодь потрапляла з Наддніпрянської України спочатку до імперських столиць, де була вражена балами й раутами, марнотратством і марнославством дворянської еліти, показним гіперболізованим шиком. Перебуваючи під враженням від побаченого й відчутого у Санкт-Петербурзі та Москві, в очікуванні зустріти за кордоном щось ще більш вишукане і помпезне, молоді люди порівнювали з ними кожне відвідане європейське місто. По-друге, саме з Москвою, за чутками, порівнював Прагу цар Олександр I, коли уперше побачив місто. Наближаючись до нього, він вигукнув: «Бачу Москву»⁸²¹. Цілком можливо, що авторитет імператора частково тяжів над сприйняттям молоді людини, адже цю оповідку тиражували численні російські видання, коли публікували різні повідомлення, що стосувалися Праги. По-третє, у суспільстві набирало обертів захоплення панславізмом, який певною мірою для Російської імперії став частиною ідеології зовнішньополітичної діяльності, що спрямовувалася на розширення кордонів і посилення впливу на сусідні народи. Зокрема, у 30-х роках 19 ст. М. Погодін висунув тези про особливість слов'янського світу й вищі духовні цінності слов'янських народів, зокрема й єдину істинну віру — православ'я. На цій основі виникла ідея про панівну роль Російської імперії у слов'янському світі, про її історичну місію — об'єднання слов'янських народів під своєю зверхністю. У контексті сформульованих ідеологем відбулося й встановлення контактів між державними і громадськими діячами Російської імперії та богемськими інтелектуалами, зокрема В. Ганкою та П.-Й. Шафариком.

Ідеї панславізму протягом 19 ст. всіляко культивувалися у середині імперії. Також докладалися значні зусилля для їх поширення у європейських країнах. Навіть у 1860-х роках як російські, так і деякі чеські інтелектуали усе ще продовжували порівнювати Прагу й Москву. Зокрема, у 1867 р., під час прийняття на Першому загальнослов'янському з'їзді у Російській імперії Ф. Л. Рігер⁸²², один із ідеологів австрославізму, виголосив промову, у якій зазначив: «Прага, так само як і Москва, в усьому славна. Ріса в історії слов'янського народу визначна! Усе збирається у одне місце! Уся старовина, усе минуле чеського народу у Пра-

зі; уся старовинна минувшина Русі — у Москві. Прага — хранителька слави чеської; Москва — годувальниця слави російської. Тому Прага рідна сестра Москви. Давно вже Прага готувала майбутню слов'янську ідею, і ми сини її, які тут зібралися, приносимо тепер її із рідної Праги до матінки Москви»⁸²³.

Хоча загалом І. Срезневський широко не транслиував панславістичних поглядів, однак у одному з листів до матері не приховував прихильності до слов'янства: «У політичному сенсі ми усі Європейці, у народному — Слов'яни. У товаристві нашому є Поляки — і чи повірите, Матінко, рука в руку з кожним з них, я залишаюся Росіянином, він Поляком і товаришуємо ми. Ми Слов'яни: це слово примирює ворогів... я це відчуваю вже не уперше»⁸²⁴.

Близьке знайомство з Прагою не змінило захоплого ставлення І. Срезневського до неї. Він неодноразово писав матері: «Навряд чи у Європі є ще таке місто, яке б було настільки багате краєвидами, як Прага»⁸²⁵. Особливе захоплення місто викликало улітку. І. Срезневський писав: «Тепер не можна не любити Прагу: її природа, її краєвиди настільки чудові, такі різноманітні-картинні, що милуєшся, у який би бік не подивився. Від мене до Музеума йти доволі далеко і доволі сумно [...], проте я ходжу частіше, ніж раніше, тому що можна (за грош) переїхати через Молдаву⁸²⁶ на човні та, переїжджаючи, милуватися видами річки, а потім піднятися на гору, милуватися при цьому, милуватися виглядом цілої Праги і її передмість. Це — така панорама, якої розкішніше й уявити неможна»⁸²⁷.

Перебування у Празі поступово формувало нове інтелектуальне коло спілкування, яке допомагало авторів листів зрозуміти місто й життя його мешканців. Ізмаїл Срезневський мав рекомендаційні листи від міністра С. Уварова до П.-Й. Шафарика й від редакції журналу Міністерства народної освіти до В. Ганки⁸²⁸. Рекомендаційний лист, укладений і написаний літератором, почесним членом Санкт-Петербурзької академії наук К. Сербіновичем, повідомляв адресата: «Він посилається для вдосконалення у слов'янських наріччях. Ваша слов'янська привітність, без сумнівів, зігріє нашого допитливого мандрівника, подібно до того, як і багато хто з наших, маючи

⁸²¹ В.С. Прага. Вокруг света. 1864. Т. 4. С. 41.

⁸²² Франтішек Рігер (*František Ladislav Rieger*) — чеський політик і економіст. Один із творців чеського національного відродження. Під час революції 1848–1849 рр. очолював ліберальний рух. Після її поразки перебував в еміграції у Парижі й Лондоні. Після повернення на батьківщину в 1858 р. ініціював створення першої чеської енциклопедії. Один із творців програми й очільник Чеської національної ліберально-консервативної партії. Співзасновник журналу «*Národní listy*».

⁸²³ Первый всеславянский съезд в России, его причины и значение. Москва: Типография Шюман и Глушкова. 1867. С. 62.

⁸²⁴ Срезневский И. И. Путевые письма... С. 67.

⁸²⁵ Там же. С. 79.

⁸²⁶ Часто вживана у тогочасній російськомовній літературі назва річки «Влтава».

⁸²⁷ Срезневский И. И. Путевые письма... С. 82.

⁸²⁸ Францев В. И. И. Срезневский и славянство... С. 105.

задоволення познайомитися з вами, зізнавалися мені, що вони не на чужині, а точно ніби дома»⁸²⁹.

Завдяки рекомендаційним листам і вже сталій практиці наукового стажування вихідців з Наддніпрянської України у Празі І. Срезневський достатньо легко увійшов у середовище місцевих інтелектуалів. Місцем стажування для науковця став Чеський національний музей, де бібліотекарем і хранителем рукописів та літератури працював В. Ганка. Серед наставників І. Срезневського та постійних співбесідників, а згодом і друзів, були Вацлав Ганка, Ян Православ Каубук⁸³⁰, Франтішек Палацький, Франтішек Челаковський⁸³¹, Йозеф Юнгман та інші⁸³². Згодом він згадував про них так: «Близкучим сузір'ям вони освітлюють Прагу перед іншими містами Австрійської імперії та усього Західного Слов'янства»⁸³³.

Однак на початках свого стажування молодий вчений мав труднощі у спілкуванні з місцевими інтелектуалами. Це було спричинено мовним бар'єром (Ізмаїл Срезневський не говорив чеською). Вчений зазначав: «Відразу зустрівся з Шафариком, був добре прийнятий, проговорили дві години. Я розумію, коли він говорить чеською, а він розуміє російську...»⁸³⁴ Приємним співрозмовником для І. Срезневського став професор чеської мови, доктор філософії Празького університету Ян Православ Каубук, який добре володів українською⁸³⁵.

Долання мовного бар'єру відбулося досить швидко. Цьому сприяло життя у середовищі мови, постійне спілкування з чеськими інтелектуалами й заняття з вчителем. Чеської мови І. Срезневського вчив філолог і літератор Ф. Шумавський, а згодом Ф. Челаковський. Уроки коштували 20 гульденів на місяць. Як зазначав І. Срезневський, це було менше ніж 50 руб.⁸³⁶ Вже у травні він міг говорити чеською, а у червні друзі хвалили його за чудове володіння мовою⁸³⁷.

Незабутню атмосферу Праги для І. Срезневського створювали родинні чаювання у П.-Й. Шафарика, філіжанка шоколаду в тій або

іншій кав'ярні, танцювальні вечори, які влаштував Ф. Челаковський. Особливо цінував І. Срезневський приятель родини Шафариків. Згадуючи П.-Й. Шафарика, він нотував: «...надзвичайно добра людина, він поводить із мною як з рідним»⁸³⁸. Так само атмосферними були й музичні вечори у В. Станека. Пригадуючи їх, Ізмаїл Срезневський писав матері: «Щоб познайомити мене з молодими чеськими літераторами, він скликав їх усіх до себе. Пили чай за російським звичаєм. Сестра дружини Станека, молоденька дівчина, яка чудово грала на фортепіано і співала, виконувала старовинні чеські пісні, потім Солов'я Дельвіга... Потім за фортепіано сів один із літераторів і під його акомпанемент усе товариство стало співати народні чеські пісні: чудовий хор, осіб 12 басів і тенорів»⁸³⁹.

Після повернення до України І. Срезневський продовжив підтримувати зв'язки з чеськими друзями і знайомими. Особливо теплі стосунки склалися з В. Ганкою. Чеський вчений формував І. Срезневського як славіста, допомагаючи йому з вивченням джерел й опануванням навичок палеографії, з роботою у книгозховищах, архівах тощо. Згодом він писав до В. Ганки: «Прага і чехи, як Ви і всі інші, з ким мене пов'язала щаслива доля, навіки залишаться для мене дорогими й незабутніми»⁸⁴⁰. Дружба між науковцями, яка народилася у Празі, тривала до смерті В. Ганки у 1861 р.

Окрім друзів, образ Праги для І. Срезневського формували кілька складових: її музичність, релігійність, модні уподобання тощо. Він писав: «Люблю Прагу за її музичність настільки, наскільки жалкую про неї за марнотратство й строї. Дворянки хочуть відрізнятись від міщанок багатством туалету; міщанки цього не хочуть і тягнуться за ними; й пішло»⁸⁴¹.

Музичність міста полягала не лише у високому рівні оперного мистецтва, але й у тому, що мелодії та співи лунали повсякчас. Вчений наголошував: «Прага язиком може мовчати, але інструментом і гортанню — не в силах, і немає ні

⁸²⁹ Там же.

⁸³⁰ Каубук Ян Православ (*Jan Pravoslav Koubek*) — доктор філософії, професор чеської мови і літератури у Празькому університеті, літератор, перекладач літературних творів з російської і польської мов.

⁸³¹ Франтішек Ладислав Челаковський (*Fr. Lad. Celakovsky*) — відомий панславист, співробітник Коллара, поет, літератор і філолог, редактор «Чешской пчелы», професор, очільник кафедри Слов'янських мов у Празькому університеті. Як поет він став відомий завдяки праці «Ohlas písní ruských» (Отголосок Русских песен. 1829). Відомими були і його праці «Smisene basne, Ohlas písní českých», «Ruže stolista» тощо.

⁸³² Срезневский И. И. (1895). Путевые письма... С. 75.

⁸³³ Срезневский И. И. Донесение адъюнкта Срезневского министру народного просвещения из Вены от 8 (20) февр. 1841 г. *ЖМНП*. Ч. 31, № 8, отд. 4. С. 15.

⁸³⁴ Срезневский И. И. Путевые письма... С. 63.

⁸³⁵ Там же. С. 75.

⁸³⁶ Там же. С. 80.

⁸³⁷ Готовска-Хенце Т. Первая встреча И. Срезневского... С. 23.

⁸³⁸ Срезневский И. И. Путевые письма... С. 63.

⁸³⁹ Там же. С. 66.

⁸⁴⁰ Францев В. И. И. Срезневский и славянство... С. 116.

⁸⁴¹ Срезневский И. И. Путевые письма... С. 97.

хвилини, ані удень, ані уночі, коли б Ви не чули якої-небудь мелодії»⁸⁴². Складалося враження, що співали усі та повсякчас. За спогадами І. Срезневського: хлопчики й дівчатка, які йшли до школи або церкви з релігійними знаменами і хрестами, виконували духовні гімни; лунали відповідні марші, коли містом рухалася поховальна процесія; кожного вечора можна було почути серенади під вікнами тієї або іншої дівчини чи жінки або національні пісні, арії з опер чи романси, коли гурт молоді повертався з гуляння; між тим усім було чутно то там, то тут шарманку, фортепіано, кларнет, скрипку⁸⁴³.

Щодо релігійності він писав, що у Празі «не лише безліч церков, капличок та інших місць для моління, але й на будь-якій вулиці ви знайдете перед чим стати на коліна і молитися, — на одних будинках у самій середині, між вікнами бельетажу, зображений величезний образ, на інших, теж у середині, у ніші або на кутку статуя якого-небудь святого чи Божої Матері або розп'яття. Навіть на площах стоять кругом такі статуї»⁸⁴⁴.

І зрештою, особливістю повсякдення міста було захоплення його жителів лотереями: «Кожного тижня розігрується казенна лотерея, і оголошення про це можна прочитати на кожному кутку, а білети дістати майже у кожній лавочці»⁸⁴⁵. Як зазначав І. Срезневський, він не знав випадків, коли хтось вигравав, проте усі мали надію на великий куш і безбідне майбутнє.

Перше, що приваблювало мандрівника у Празі, — це архітектурні пам'ятки. Ізмаїл Срезневський нотував: «Храмів у Празі дуже багато. Раніше церков і монастирів було ще більше, однак зараз вони або знищені, або перетворені на казарми, лікарні чи адміністративні споруди». Особливу увагу вченого привернув собор Св. Віта. І. Срезневський відзначав, що за час перебування за кордоном йому не доводилося бачити ще храму, схожого на цей. На думку молодого вченого, це був витвір мистецтва. У захопленні він нотував: «Його збудовано у готичному стилі з дивовижною сміливістю та легкістю архітектури й ошатністю оздоблення». Не можуть не вражати звуки органа, які супроводжуються оркестром і хором⁸⁴⁶.

Приваблювала мандрівника й замкова архітектура. Ізмаїл Срезневський писав: «Прага уся

як фортеця, оточена стінами кам'яними, і на стінах сади для гуляння»⁸⁴⁷. «Ходив оглядати замок. Відвідав зали сейму, королівські кімнати, кімнату французького короля Карла X тощо. Гарно, проте захоплюючого нічого не побачив. Коронаційна зала має чеські національні кольори — червоний і білий. Іспанська зала має 35 люстр. Однак наші харківські зали — Університетська й Дворянська — значно кращі: більші, гарні, правильні, простіші, більш вишукані»⁸⁴⁸.

Від початку свого перебування у Празі вчений занурився у національне театральне мистецтво, яке мало глибоке історичне коріння, але внаслідок імперської національної політики певний час було заборонене й стало відроджуватися лише з 1823 р. Національний чеський театр настільки зацікавив І. Срезневського, що під час перебування у Празі він досліджував його історію, а результати розвідок виклав у статті «Чеський театр», опублікованій згодом у часописі «Отечественные записки»⁸⁴⁹.

Слід зазначити, що вирішальну роль у його долученні до перегляду чеських вистав відіграли Й. Шафарик і В. Ганка. П'єси місцевих авторів на празькій сцені можна було подивитися не так часто, хоча театральне життя Праги й вирувало. Ізмаїл Срезневський згадував, що Чеський театр працював лише у неділю і святкові дні з 4 до 6 години⁸⁵⁰. Театральні афіші розміщувалися на кутках будинків, серед інших рекламних сповіщень про різноманітні розваги у Празі. Ізмаїл Срезневський наводив приклад однієї з таких афіш. Вона повідомляла містян: «Ганс Сакс — чоботар і поет нюрнберзький, драматична поема, авторства Делігардштейна, переклад І. К. Тіля. Дії у Нюрнберзі у 1517 р.». За словами вченого, реакція пражан на вистави у національному театрі була неоднозначною. На його думку, це пояснювалося тим, що вони зазвичай віддавали перевагу іншим розвагам, наприклад народним балам⁸⁵¹.

Так само й враження І. Срезневського від перегляду театральних дійств були надзвичайно різними — від особливого захоплення до відчуття згаяного часу. Зокрема, він згадував: «...дивився у Чеському театрі мелодраму “Соломонів суд”. Музика надзвичайна, але п'єса й гра акторів жалюгідна, її можна порівняти з Харківським театром»⁸⁵².

⁸⁴² Срезневский И. И. Путевые письма... С. 97.

⁸⁴³ Там же.

⁸⁴⁴ Там же. С. 94.

⁸⁴⁵ Там же. С. 98.

⁸⁴⁶ Там же. С. 67.

⁸⁴⁷ Там же. С. 80.

⁸⁴⁸ Там же. С. 69.

⁸⁴⁹ Срезневский И. И. Чешский театр. *Отечественные записки*. 1841. Т. 14, № 1–2, отд. 7.

⁸⁵⁰ Там же. С. 100.

⁸⁵¹ Там же.

⁸⁵² Срезневский И. И. Путевые письма... С. 68.

Однак наступного разу він відвідав театр разом із В. Ганкою і переглядав виставу «Дон Жуан» В. А. Моцарта. Цього разу І. Срезневський був вражений як побаченим, так і почутим. Він просто закохався у голос Катержини Підгорської (Кометової), яку називали «празьким соловейком»⁸⁵³. Зрештою І. Срезневський підсумовував: «Опера чеська у Празі не гірша німецької у Дрездені. Якщо у Дрездені Тіхачек,⁸⁵⁴ то тут Стракатий, голос звучний, вміння керувати ним — точно вміння. Друге місце посідає Брова: він так само гарний у ролях комічних, як Стракатий — у героїчних»⁸⁵⁵.

Не цурався вчений знайомства й з іншими жанрами театрального мистецтва. Особливо його цікавили постановки творів чеських авторів і драматургічні експерименти празьких режисерів у жанрі комедії. У своїх тревелогах І. Срезневський неодноразово згадував відвідини таких вистав, зокрема, нотував: «Сьогодні я знову був у театрі. Давали дурнувату, але простонародну комедію, і реготу у театрі було багато. Завтра знову буде даватися Чеська п'єса. Знову піду. Не хочу пропустити жодного Чеського виступу; а вони скоро закінчаться. Улітку Чеська сцена закри-та...»⁸⁵⁶

Не міг обійти увагою І. Срезневський і концерт Ф. Ліста, який відбувся у Празі. Про виступ стало відомо за півтора тижня до події, з оголошень, якими вкрилося місто. Квитки коштували 1–2 гульдени, що цілком було доступно для науковця. З відчутним емоційним піднесенням він нотував: «...коли приїде Лист, я чекав з нетерпінням — і дочекався. На жаль, я не зник, що тут відсутня нумерація місць і що потрібно прийти за кілька годин раніше, щоб зайняти гарне місце; забув, прийшов тоді, коли зала була вже заповнена вщент». Ізмаїлу Срезневському, як іноземцю, поталанило. Він спромігся дістати стільця та, ставши на нього в галереї, зміг не лише чути, але й бачити дійство на сцені. Далі І. Срезневський повідомляв: «...прийшла бліда, худа, достатньо висока людина, вклонилася під прямим кутом — і я почав слухати... Лист грав увертюру Бетховена, свої варіації на пісню Шуберта і ще щось. Я слухав. Емда! Чорт забирай! [...] Так м'яко диявол грає, що коли вже слух відмовляється слухати, все ще є що слухати; таке *molle*, таке *sotto voce*,

і відразу такі пасажі і лівою і правою рукою, така виразність, [...] Аплодували йому так, що вухам було боляче»⁸⁵⁷.

Поціновувачам живопису тогочасна Прага пропонувала численні виставки і місцевих, й іноземних малярів. Галереї експонували переважно твори чеських і австрійських митців, проте інколи для виставки надавалися роботи й німецьких або французьких майстрів. Вхід до галереї та каталог коштували лише гривеник⁸⁵⁸. При нагоді Ізмаїл Срезневський відвідував такі заходи, хоча й не вважав себе великим знавцем і поціновувачем живопису. Про це свідчить один із наданих ним описів. На черговій виставці особливу увагу вченого привернула робота А. Ахенбаха «Норвегія». Однак його вразили не стиль художника чи малярські якості полотна, а лише розміри й ціна. Свої міркування він описав так: «Картина величезна: у довжину аршинів 5⁸⁵⁹, у висоту біля трьох. Є і ще кілька ландшафтів таких розмірів, проте жоден з них не може зрівнятися з цим. І недорого. Усього 200 імперіалів з рамою. Ось би придбати!» Єдине, що зупинило І. Срезневського від купівлі полотна, це незручність його транспортування до Російської імперії⁸⁶⁰.

Заворожували І. Срезневського й різноманітні релігійні, державні та фольклорні торжества, які розгорталися на вулицях Праги чи в її передмістях. Він цікавився не тільки офіційним перебігом свят, скільки окремими деталями, що відрізняли їх від схожих заходів у Російській імперії. Зокрема, І. Срезневського вражало, що в останні дні Масляної уся Прага танцювала. Гуляння розпочиналися о 16.00 і тривали до обіду наступного дня. На запрошення міщанина, який жив на околиці біля Вишеградської скелі, вчений став учасником одного з таких свят⁸⁶¹.

Одним із найбільш грандіозних релігійних свят, яке вдалося І. Срезневському спостерігати у Празі, було свято святого Іоанна. За твердженнями вченого, на нього зібралися не лише містяни, але й жителі з різних куточків Богемії, Моравії, Угорщини, Тіроля. Він зауважив, що паломники заощаджують кошти протягом року, щоб потрапити на свято. Цілі натовпи з релігійними знаменами й славеннями стікаються до міста. «Тут і Штевницькі словаки, й Словаки з гір у білих

⁸⁵³ Там же. С. 84.

⁸⁵⁴ Тіхачек Йозеф Алоїс (*Josef Alois Tichatschek, Ticháček*) — чеський співак (тенор). З 1830 р. хорист «Кернтнертортеатра» у Відні. Як соліст дебютував у 1834 р. в оперному театрі у Граці. У 1838–1870 рр. — провідний соліст придворної Дрезденської опери. Відрізнявся музичальністю, красою голосу, вокальною майстерністю; виконував ліричні й героїчні партії. Гастролював у Великобританії (1841).

⁸⁵⁵ Срезневский И. И. Чешский театр... С. 103.

⁸⁵⁶ Срезневский И. И. Путевые письма... С. 96.

⁸⁵⁷ Там же. С. 70.

⁸⁵⁸ Гривеник — срібна російська монета номіналом у 10 копійок.

⁸⁵⁹ 1 аршин — 0,7112 м.

⁸⁶⁰ Срезневский И. И. Путевые письма... С. 82.

⁸⁶¹ Там же. С. 68.

капелюхах і плащах, і Моравани — у синіх шинелях, і Ганаки у синіх куртках і малинових панталонах, і Чехи — у фраках і шкіряних штанах...»⁸⁶² Свято тривало кілька днів і супроводжувалося молебнями, релігійними процесіями й піснями, артилерійськими салютами, яскравою ілюмінацією вулиць і будинків. Ізмаїл Срезневський писав, що стільки людей він бачив лише одного разу, коли до Харкова приїздила імператриця. Навіть святкування дня народження імператора, яке відбувалося 29 вересня, проходило значно скромніше й не так урочисто.

Привернув увагу мандрівника й військовий парад у Празі. Побачене І. Срезневський описав так: «Чеський головнокомандувач передавав повноваження іншому. Дивовижне видовище. 6 тис. війська й 10 тис. народу. Чудові обличчя солдат, форма, марш, крок, правильність рухів. [...] Чудова військова музика...»⁸⁶³

Особливу зацікавленість викликали «свята й гуляння», які постали з середньовічних цехових, зокрема празники кравців або чоботарів. Так, І. Срезневський згадував: «І потім поїхав на гуляння за дві версти від Праги. Ці гуляння називалися Солом'яник і це було свято кравців. Тепер загальнопразьке. Дорога до Бубенчі чарівна. Народу безліч, десятки тисяч і сотні карет. Грала музика, пили пиво, каву, шоколад, проте більше пиво. Бубенчі — це величезний сад, розташований у долині та по горах. Види навколо — розкіш»⁸⁶⁴. Ще одне гуляння, яке збирався відвідати І. Срезневський, — «Фідловачка», свято чоботарів у Нуслях, за версту від Праги. Проте погода не сприяла поїздці, тому він вирішив залишитися дома»⁸⁶⁵.

Науковця також приваблювало й чеське «нове життя». Ізмаїл Срезневський із задоволенням відвідував чеські національні сходина (*narodni besedy*). Однак він не зближався з молодими чеськими літераторами, які зазвичай збиралися у празьких кав'ярнях. Це пояснювалося тим, що значна частина відвідувачів захоплювалася політикою, і досить часто темою обговорення ставали гострі питання суспільного й політичного

життя⁸⁶⁶. Скоріш за все, така пересторога виникла в умовах повсякдення Російської імперії, де інтелектуал, який цікавився політикою, перебував під тиском цензурних заборон, наглядом поліції тощо. Загалом І. Срезневський ідентифікував себе як російського вірогідданого й прагнув уникати ускладнень чи то з австрійською адміністрацією, чи то з російською владою.

Таким чином, Прага запропонувала І. Срезневському нові світоглядні концепції, які змушували замислюватися над істинністю тих тверджень, що пропонувала своїм підданам російська імперська ідеологія. Хоча зрештою йому не вдалося зблизитися з «молодими чеськими літераторами», які переважно мали антиімперські настрої та продукували ідеї політичної боротьби.

Описуючи міський простір, І. Срезневський акцентував увагу на кількох аспектах, зокрема загальних описах ландшафтів, архітектурних пам'ятках, особливостях повсякдення, атмосфері життя празьких вулиць. Він наголошував на таких якостях пражан, як музикальність, набожність, марнотратство, легковірність. Творча й наукова атмосфера Праги, спілкування з місцевими інтелектуалами значною мірою сформували його як філолога й славіста, який утвердився у слов'янофільських поглядах, визначили бачення моделі подальшого розвитку університетської освіти й науки, розуміння якостей, необхідних для ефективного викладання. Поряд з тим життя у Празі сприяло накопиченню І. Срезневським знань про звичаї та традиції чеського етносу. Результатом подорожі стали й наукові розвідки, присвячені Богемії, зокрема чеському національному театру.

Оскільки І. Срезневський був не єдиним інтелектуалом з Наддніпрянської України, який відвідав місто у першій половині 19 ст., реконструювання образу Праги крізь призму текстів щоденників, спогадів, подорожніх записок є перспективним, насамперед щодо висвітлення еволюції національних ідей, сприйняття мандрівниками політичного й соціокультурного середовища цього європейського міста.

REFERENCES

- Gotovska-Khentse, T. (2013). Pervaya vstrecha I. Sreznevskogo s cheshskimi slavistami. *Drinovskiy zbirnik*, 6, 19–29 [in Russian].
- Hotovska-Khentse, T. (2022). Slavistychna korespondentsiia Izmaila Sreznevskoho z Tsentralnoiu Yevropoiu 50–60-kh rokiv XIX st. *Drynovskyy zbirnyk*, 15, 487–513 [in Ukrainian].

⁸⁶² Срезневский И. И. Путевые письма... С. 94–95.

⁸⁶³ Там же. С. 76.

⁸⁶⁴ Там же. С. 83.

⁸⁶⁵ Там же.

⁸⁶⁶ Францев В. И. И. Срезневский и славянство... С. 112.

- Svitlenko, S. (2018). I. I. Sreznevskiy i ukrainski narodoliubtsi Naddnyprianshchyny 40-80-kh rr. 19 st. In S. I. Svitlenko. *Ukrainian XIX-th century: Ethnonational, intellectual and historiosophical contexts* (pp. 94–108). Dnipro [in Ukrainian].
- Strashnyuk, S. Yu., & Shyrokorad, Ye. H. (2021). *Tochka vidliku akademika Izmaila Sreznevskoho*. In S. Yu. Strashnyuk (Ed.). *Izmayil Ivanovych Sreznevskiy (do 200-richchia vid dnia narodzhennia)* (pp. 4–13). Kharkiv [in Ukrainian].
- Frantsev, V. (1916). I. I. Sreznevskiy i slavyanstvo. Pamyati Izmaila Ivanovicha Sreznevskogo. Kn. 1. *Biogr. ocherk., sost., podgot. teksta i primech. V. I. Sreznevskiy*, Petrograd [in Russian].

Дата надходження до редакції: 10.01.2025 р.

Дата схвалення до публікації: 25.01.2025 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International
(CC BY-NC-SA 4.0)